

CSALÁD, ÁLLAM, ELŐÍTÉLET

A szociális és családügyi miniszter által jegyzett Nemzeti Családpolitikai Konceptió az első tervezettől a jelenleg futó, azaz az 1999. szeptember 28-án kelt anyag megszületéséig számos pozitív változáson ment át. Optimizmusra ad okot, hogy – úgy tűnik – volt értelme a nyilvános vitának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy okafogyottá vált volna az anyag kritikai szemléletű elemzése.

KIKRŐL, KIKNEK SZÓL A KONCEPCIÓ?

Első helyen érdemel kiemelést az az alapvető hiányosság, pontosabban hiba, hogy a 'család' fogalmát a munkaanyag nem definiálja, illetve a dolgozat különböző részein más-más értelemben használja. Ez korántsem csupán terminológiai tisztázatlanságot eredményez, hanem azt is, hogy az olvasó számára eldönthetetlen: kikről szól a családpolitikai koncepció.

Az ország népesedési helyzetéről szóló fejezetben például – egyebek mellett – a következőket olvashatjuk: „A családok száma az 1980-as évekig folyamatosan emelkedett, ekkor a családok száma 3 millió 28 ezer volt szemben az 1996. évi 2 millió 880 ezerrel. A jövőt érintő markáns tendencia az előreszámítások szerint a családok, azon belül a házaspáros családok számának csökkenése lesz. Magyarországon a háztartások száma majdnem 4 millió, amelyből a család-háztartások aránya 72%, közel 3 millió, ezen belül is a gyermek nélküli család-háztartások aránya 24%, közel 700 ezer. (...) A családok 33,2 %-ában jelenleg nem él gyermek, 33,7 %-ban egy gyermek, 26%-ában két gyermek, 5,6%-ában három gyermek és 1,6%-ában négy vagy több gyermek van.” Semmit nem tudhatunk meg arról, hogy miféle kötelék az, amit az idézett statisztikák családnak neveznek. Az a tény, hogy a fenti sorok értelmezéséből következően léteznek »nem házaspáros családok« is, nem ad választ a szöveg például arra a kérdésre sem, hogy családnak tekinthető-e az élettársak kapcsolata, avagy »nem házaspáros családon« a vérségi kapcsolatban lévő »nem házaspárok«, azaz például együtt lakó felnőtt testvérek értendőek-e.

A család fogalma című fejezet alapos tanulmányozása után sem érezhetjük magunkat sokkal tájékozottabbnak, már ami a fogalom, vagyis az egész koncepció érvényesülési körének megismerését illeti. Noha a fejezetcím alapján elvárható lenne a fogalmi kérdé-

sek tisztázása, mindjárt a második bekezdés a koncepció vezérelvére mutat rá: „A családpolitika elsődleges törekvése az, hogy a házasságra épülő családok terjedjenek és erősödjenek, mivel az ilyen családok tudják a családi feladatokat a legteljesebben ellátni.”

Az egyenes kijelentés ebben az általános megfogalmazásban nem ütközik sem az alkotmányba, sem valamely emberi jogba. Legfeljebb mérsékelten sértő azokra nézve, akik nem élnek házasságban, és eddig úgy gondolták, hogy a családi feladatokat a legteljesebben ellátták: gyermekeiket szeretetben nevelték, társukat becsülték, örömeiben, bánatában támogatták. A komolyabb sértegetések ezután következnek, mégpedig a családtípusok felsorolása kapcsán. Eszerint „(a) kiinduló fogalom a teljes család, amely a házastársakból (akik a polgári házasságkötés szabályai szerint szövetséget kötöttek egymással) és a gyermek(ek)ből áll. Ez az a családtípus, amelynek az esetében az állam közfeladatai a legkomplexebben jelentkeznek. Például a »család összetartó erejének növelése«, »a kívánt gyerekszám elérésének elősegítése« szinte kizárólag a teljes család esetében értelmezhető.”

Úgy gondolom, nem vétek súlyos logikai hibát, ha azt állítom, hogy a »család összetartó erejének növelése« bármely család esetében értelmezhető. Azaz értelmezhető lenne, ha végre tudnánk, mit is kell 'család' alatt értenünk. Semmi nem zárja ki például, hogy testvérek, unokatestvérek vagy sógornők egymással érzelmi és gazdasági közösségben együtt éljenek – ez utóbbi fogalmi elemeket nem tartalmazza egyébként a koncepció –, s hogy ezen együttélési formákat családnak nevezzük. Márpedig, ha e családokban a szeretet és a kölcsönös megbecsülés uralkodik, akkor az maga az összetartó erő, amely persze mindig növelhető. »A kívánt gyerekszám elérésének elősegítése« természetesen nemcsak olyanok között értelmezhető, akik a polgári házasságkötés szabályai szerint szövetséget kötöttek egymással. Értelmezhetőnek értelmezhető élettársak, sőt, közös gyermekek világrahozatalára és szeretetben történő felnevelésére szövetkező barátok között is.

Örömmel olvashatjuk, hogy „(a) családpolitikának ki kell terjednie a házassággal meg nem erősített párkapcsolatokon alapuló, azaz az együtt élő partnerekből és a gyerekekből álló családokra is, hiszen egyre több családi közösség ilyen módon jön létre.” E sorok láttán még értelmezésre sincs szükség ahhoz, hogy

megtudjuk: az élettársi közösségben gyermeket nevelők is családot alkotnak, márpedig ez nem jelenthet mást, mint hogy a családpolitikai koncepció rendelkezéseinek ők is kedvezményezettjei.

Ezt követi a meglepő és merész fordulat. „Fontos azonban megjegyezni, hogy a házasságon kívüli partnerkapcsolatok védelme nem közfeladat, azaz az államnak nincs e tekintetben alkotmányos és nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettsége. Az államnak az e kapcsolatokból születő gyermeket és egyéb – alkotmányos védelmet élvező – viszonyokat (például a vagyonközösséget) kell óvnia, illetve támogatnia.”

Mit jelenthet ez? Nyilván annak diplomatikus közlését, hogy az élettársi kapcsolatokra a családpolitikai koncepció rendelkezései és hatálya nem terjednek ki, még abban az esetben sem, ha az élettársak gyermek(ek)et nevelnek. Ha ugyanis az élettársi kapcsolat ‘védelme’ nem állami feladat, s az állam a (családi) kapcsolatok védelmét, támogatását a családpolitikai koncepcióban leírtak szerint képzelet megvalósítani, akkor azok, akikre nézve »nincs állami feladat«, nem címzettjei, nem alanyai a rendelkezés-csomagnak.

Erősen kifogásolhatónak tartom, hogy ezt az erőteljes különbségtételt – indirekt formában és minden elfogadható magyarázat, alapos érvelés nélkül – egyszerűen becsompeszték a sorok közé. Nem tekinthető magyarázatnak, hogy a nemzetközi kötelezettségek hiányára utalnak a szerzők, lábjegyzetben pedig hivatkoznak a Rees v. Egyesült Királyság (A-106)-ügyre. Nyilvánvaló, hogy egy tizenöt éve született döntés, amely az Európai Közösségben fennálló tartózkodási joggal áll összefüggésben, nem teszi meg-alapozottá a koncepció egészére kiható különbségtételt.

Megdöbbenő, hogy a címzett családok közötti magyarázat nélküli, azaz önkényes diszkrimináció még ennél is tovább megy, mégpedig a Családpolitika alapelvei című fejezetben, ahol a szerzők visszatérnek arra a kérdésre, kik is az alanyai a komplex intézkedéscsomagnak, az állami támogatásnak és védelemnek. A kirekesztettekhez e ponton már – a hólabdaeffektus alapján – az egyszülős családok is hozzászámítódnak. „(A)z életreszóló együttlétre, illetve a gyermekek nevelésére szövetkező házastársakat és az így létrejövő családokat az állam köteles védelemben, a gyermekek neveléséhez szükséges támogatásban részesíteni. A gyermekek neveléséhez és a kívánt vagyonközösség fenntartásához támogatás illeti meg az élettársi együttélésre alapozott, illetve az egyszülős családokat is.” Azaz: az intézkedés-csomag egészét nemcsak az élettársi kapcsolatra alapozott családokra nem alkalmazzák, hanem az elvált vagy megözve-

gyült szülőkből és gyermekeikből álló családok sem élvezhetik az állam azon támogatását, amely a koncepció elnevezéséből következően a családokat illeti, pontosabban illetné meg.

Azt, hogy a koncepció nem mentes az egyszülős családokra vonatkozó érték- és előítéllettől, híven tükrözi e családtípus megnevezése: csonka család. Itt lenne az ideje, hogy ez a megbélyegző, taszító kifejezés a »teljes család« megnevezéssel együtt, véglegesen kikerüljön a családpolitika szókészletéből. Ez utóbbi következetesen formális megjelölés. ‘Teljesnek’ nevezik például – pusztán létszámánál fogva – az olyan családot is, amelyben az egyik családtag folyamatosan erőszakot, terrort gyakorol a többiekkel szemben, s amelyben a ‘családfőn’ kívül mindenkinek leghőbb vágya, hogy megmeneküljenek és »csonka családdá« válhassanak.

Visszatérve a család fogalmáról szóló fejezethez, ismételjük át, hányféle családtípussal ismerkedtünk meg az összefoglaló eddigi részében: »teljes család«, »csonka család«, »együttélő partnerekből és a gyerekekből álló család«. A fejezet idesorolja még a gyermektelen házastársakat is – akikkel kapcsolatban a koncepció egyetlen feladatot jelöl meg: a gyermekvállalást akadályozó tényezők elhárítását –, s ötöd sorban jelöli meg a nagyszülők (dédszülők) csoportját, akiket „a családpolitika a családhoz tartozónak tekint”. Lidérces vízióként értékelhető csupán a koncepció azon, sokadik család-meghatározása, amely az anyag függelékében szerepel, és amelyre a szerzők úgy utalnak, mint a családtípusok egy lehetséges tudományos osztályozása. Szerény – nem tudományos – álláspontom szerint a »mai magyar társadalom legfőbb családtípusainak« bemutatása a butaságot tudományoskodással, a jogtalanságot jogi *terminus technicusok* ötletszerű felhívásával, a káoszt precíz rendszerbe foglalással leplezi.

A melléklet végigolvasása minden kommentár nélkül is egyedülálló élmény. Mindazonáltal talán nem felesleges, ha az egyes »családtípusokhoz« kapcsolódva néhány megjegyzést, kérdést fűzök.

„1. Jogilag is rendezett nukleáris család: A szülők törvényes házasságban élnek és – a szülőkkel együtt élő, eltartott kiskorú vagy nagykorú – gyermek helyzete is jogilag legitimált [sic!]. Jelenleg ez a legelterjedtebb családtípus. 2. Jogilag részlegesen rendezett nukleáris család: Szerkezete és összetétele megegyezik az 1. pont alattival, azonban a szülők nem kötöttek jogilag érvényes házasságot, csak élettársi kapcsolatban élnek, továbbá a gyermek nem ebből a szülői kapcsolatból származik és családi jogállása sem rendezett.”

A 2. pont alatt a tudós szerző bizonyára arra a szokványos családtípusra gondolt, amely úgy alakul ki,

hogy a vadházasságban élő pár erdei sétája közben egy kitett újszülöttet talál, akit hazavisznek és együtt nevelik. A másik lehetőség, hogy a 'továbbá', valamint az 'és' kötőszót úgy kell kezelnünk, hogy azok tényleges jelentése 'vagy'. Ebben az esetben arra következtethetünk, hogy e családtípus elnevezése voltaképpen »zűrzavaros családok« lenne, de mivel ez nem hangzik kellően tudományosan, hát kapott egy nyakatekert egyéb nevet. Tény, hogy az összes családtípus alapos áttekintése után csak arra a következtetésre juthatunk, hogy ide tartoznak az élettársi közösségekben élők gyermekes családjai is, akik rendszertani okokból egy csoportba kerültek az összes többi »laza erkölcsű« családdal. Kifejezetten morbidnak hat az 1. és a 2. családtípus közötti különbség egyik eleme: képzeljük el, miként tehetünk »jogilag legitimált« – a kifejezés egyébként tautológia –, és egy »illegitim« gyermek között alkotmányosan különbséget.

„3. Az 1. és a 2. pont alatti típusokon belül megkülönböztetünk »kiscsaládot« (1-2 gyermekkel) vagy »nagycsaládot« (3 vagy több gyermekkel). 4. Jogilag rendezett párkapcsolat: Különnemű személyek olyan tartós együttélése, amelyből gyermek nem származott, várhatóan nem is fog, és a család más személlyel sem fog kiegészülni.”

A koncepcióból nem derül ki, hogy e 'családtípus' mitől nevezendő »jogilag rendezettnak«, azaz milyen az a tartós együttélés, amely »jogilag rendezetlen«. Az sem derül ki, hogy az azonos nemű személyek tartós együttélése miért nem sorolható ide, noha a Ptk. rendelkezései szerint az ilyen kapcsolat is »jogilag rendezett« élettársi kapcsolatnak minősülhet.

„5. Egyszülős család: Ide sorolhatók mindazon formák, amelyekben a szülő–gyermeki együttélés nem valósul meg [sic!]. A társadalmi támogatás iránti igény szempontjából különböző altípusokat lehet meghatározni. 5.1. Gyermekét (gyermekait) házastársi-élettársi kapcsolaton kívül szülő és egyedül nevelő nő, aki ezt a formát vagy tudatosan választja, vagy nem tud a gyermeke apjával házastársi-élettársi kapcsolatot létesíteni. 5.2 Gyermekét (gyermekait) válás miatt egyedül nevelő szülő, amikor van a gyermekért felelősséggel tartozó másik szülő. 5.3. Házastárs (élettárs) elhalálozása miatt gyermekét (gyermekait) egyedül nevelő szülő. 5.4 Idős szülőkkel együtt élő, nem házas felnőtt gyermek. 5.5. Közös háztartásban élő felnőtt, nem házas testvérek. 5.6. Gyermeküket felnevelő idős házaspárok, akik nem élnek együtt sem gyermekeikkel, sem unokáikkal.”

Az ötödik pontban sorolja fel a mai magyar családtípusok tudományos rendszerét kidolgozó szerző azokat a családformákat, amelyeket egyfelől 'egyszülősnek' nevez, másfelől azonban úgy jellemez, hogy

bennük a »szülő–gyermeki együttélés [egyáltalán M. K.] nem valósul meg«. A nagyfokú fáradtság jeleként értelmezhetjük csupán, hogy egyszülős családnak nevezi a felnőtt testvérek együttélését, vagyis a hatvanéves bácsi és ötvennégy éves húga egymással egyszülős családot alkotnak. Hasonlóképpen egyszülős családnak tekinthetők a gyermekeiket felnevelt, kettesként élő idős párok is.

Az utolsó három családtípus – többgenerációs családformák, összetett család, speciálisan összetett család – leírása még ennél is inkább kerül bármiféle logikus belső rendet: „6. Többgenerációs családformák: Közös háztartásban élő három vagy több generációt képviselő, egymással egyenes ágon vérségi kapcsolatban álló személyek együttélése. 7. Összetett család: Több generációt felölelő családi jellegű együttélési forma, amelyben a család tagjai között vannak olyan személyek, akik egymással nem állnak családjogi kapcsolatban. 8. Speciálisan összetett család: Közös háztartásban élő nevelőszülő és a gyermekvédelmi gondoskodásban lévő gyermekek tartós együttélése.”

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a koncepció egyszerűen megkerüli a család fogalmának pontos meghatározását, így saját érvényesülési területének kijelölését. Indokolás nélkül kirekeszti az intézkedéscsomag kedvezményezettjei közül az egyszülős családokat és az élettársi kapcsolatban élőket.

A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK

Öröndetes, hogy a koncepció – legalábbis A családpolitika alapelvei című fejezetében – állami feladatnak tekinti a családon belüli erőszak jelenségével szembeni fellépést. Egyértelműen fogalmaz, amikor rámutat, „(a)z államnak anyagi támogatással és a család (az egyes családtagok) által önkéntesen igénybe vehető szolgáltatásokkal kell a családot óvnia, segítenie, de határozottan fel kell lépnie a családon belüli erőszak esetén.” Sajnálatos azonban, hogy egy későbbi fejezetben, Kríziskezelés címszó alatt a fentiek ellenkezőjét állítja: „A családon belüli erőszak, a nők, gyermekek, idősek bántalmazása igen kényes és súlyos problémájának az orvoslása is önálló, alapvetően civil kezdeményezésekre épülő intézményrendszerrel igényel, amely kiépítésének támogatását a Kormány a Bűnmegelőzési Közalapítvány feladatává tette, kapcsolódva az általános áldozatvédelmi feladatokhoz.”

Ma Magyarországon az erőszakos bűncselekmény következtében életüket veszítették több mint fele »családi ügy« áldozata. Egy nőnek másfélszer annyi esélye van arra, hogy férje vagy élettársa oltsa ki életét, mint hogy bárki más, nyolcszor akkora valószínűséggel öli meg a hozzá – formálisan – legközelebb ál-

ló vagy állt férfi, mint egy vadidegen támadó. A feleségek több mint háromnegyedében a bíróság megállapította, hogy a visszafordíthatatlan tragédiát megelőzően az elkövető már bántalmazta az asszonyt. Ebből következően a családi otthon távolról sem kizárólag a biztonság és a szeretet szigete, hanem igen sokak számára a rettegés és a veszély színtere.

Aligha tekinthető kivételesnek, ahogy egy egyetemista nemrégiben, személyes beszélgetés során elmondta, hogyan is él az ezredfordulón egy néhány száz lelkes magyar faluban a családok többsége: „A férfiak közül legtöbben a közeli kisvárosban dolgoznak. Kora reggelenként a távolsági busz a kocsmáig indul, bár a megálló hivatalosan nem ott van, de így praktikusabb, hiszen az utazóközönség úgyis ott tartózkodik, ott fogyasztják el a napi első adagot. Hazafelé is már eleve a kocsmánál állnak meg és megkezdődik a húzósbabb italozás. Az asszonyok és a gyerekek rögtön szorongani kezdenek, amikor megtudják, hogy megérkezett a csapat. Félnak, mert nem tudhatják, hogy aznap este verésben, őrjöngésben vagy viszonylagos nyugalomban lesz-e részük.”

Hangsúlyozom annak jelentőségét, hogy a mindennapok zárt ajtóik mögötti terrorjának létezését a családpolitikai koncepció nem tagadja, nem is hallgatja el. A probléma csupán ott van, hogy a »súlyosnak és kényesnek« nevezett jelenség orvoslásának útját nem a vonatkozó jogszabályok és az »amíg vér nem folyik, nem megyünk ki« sommázató joggyakorlat felülvizsgálatában látják. Tudni kell ugyanis, hogy amíg a jog egésze abba az irányba mutat, hogy a bántalmazás áldozatainak kell – földönfutóvá válva – menekülni a saját otthonukból és sokszor évekig hajléktalanszállón bujkálva pereskedni, addig a legjobb szándékú civil kezdeményezések is alapvetően hatástalanok maradnak. Összegezve: a családon belüli erőszak tömegjelenségének megelőzését és kezelését állami feladatnak tekintve alaposan meg kell vizsgálni a jelenséggel összefüggő számos nemzetközi szerződést és a fejlett országok idevonatkozó megoldásait. Ezek ismeretében komplex stratégia kidolgozására van szükség.

A KONCEPCIÓ KISSÉ
MÁSKÉNT KÉPZELI A ROMA
CSALÁDOK LAKÁSHOZ
JUTÁSÁNAK SEGÍTÉSÉT,
MINT A NEM-ROMÁKÉT.
A VIRÁGNYELV MÖGÖTT
NEM NEHÉZ FELISMERNI
A NYÍLT DISZKRIMINÁCIÓT.

Ennek határozott kimondása a magyar családok sokasága számára a családpolitikai koncepció leglényegesebb, leginkább reményt keltő eleme lenne.

OTTHONTEREMTÉSI TÁMOGATÁS „RENDES” EMBEREKNEK ÉS ROMÁKNAK

A Családpolitika kiemelt feladatai és ezek megvalósításának eszközei című harmadik fejezet 3.3. alfejezete az otthonteremtés támogatásáról szól. A kormány lakáspolitikai koncepciójának felhasználásával a lakáshoz jutási lehetőségek teljes arzenálját ismerhetjük meg a jelzáloghitelezés fejlesztésétől, a lakáskölcsön kamatának csökkentésén és az olcsó bérlakás-kínálat növelésén át az apartman-házakig. Megható például a következő elképzelés: „A kormány a közeljövőben olyan önkormányzati programokat támogat, amelyek a bérlakásépítésre újszerű megoldásokat hoznak, elkerülve a bérlakások gyors leromlását, lakókörnyezetük szlamosodását és egyúttal elősegítik a többgyermekes családok nagyobb lakásba költözését.”

A meghatottságot azonban némileg visszafogja, ha a fejezeten belül továbblapozunk és eljutunk a Fokozott törődést igénylő családok támogatása című részhez, ezen belül a Roma családok alfejezethez. Ebből megtudhatjuk, hogy a koncepció kissé másként képzei a roma családok lakáshoz jutásának segítségét, mint a nem-romákét. A virágnyelv mögött nem nehéz felismerni a nyílt diszkriminációt, amelyet a következőképpen fogalmaz meg a koncepció: „A lakástámogatási rendszeren belül külön programokat célszerű működtetni a cigánycsaládok lakáshoz juttatása érdekében a cigánytelepek korszerűsítésére, illetve kiváltására. (Például közmunkákkal kombinált lakásépítés.)” Ez a példa is mutatja, hogy amennyiben igazat állítottam a bevezetőben s tényleg van jelentősége és ereje a nyilvánosságnak, érdemes folytatnunk a Nemzeti Családpolitikai Koncepció Tervezetéről megkezdett közbeszélgetést.